

УДК 342.733–56.26

О. П. ПОНОМАРЬОВА,*старший викладач кафедри фундаментальних юридичних дисциплін
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ***ПРАВО ІНВАЛІДІВ НА ОСВІТУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Розглянуто право інвалідів, або осіб з обмеженими можливостями, на освіту. Наведено міжнародні стандарти прав інвалідів, закріплені у відповідних міжнародно-правових актах універсального та регіонального масштабу. Зроблено акцент на праві інвалідів на освіту як одній з умов успішної інтеграції в соціум людей з обмеженими можливостями здоров'я.

Інтеграційні процеси, що відбуваються в сучасному світі, зокрема і в Європі, вимагають від сучасних держав уніфікації підходів до реалізації внутрішньої і зовнішньої політики. Показовими є ті аспекти політики держави, які дозволяють робити висновки про рівень її прихильності до так званих загальнолюдських цінностей, що, зрештою, свідчить про рівень її цивілізованості. Усе це повною мірою стосується й політики держави щодо окремих соціальних груп, особливе місце серед яких посідають люди з обмеженими можливостями здоров'я. При цьому слід мати на увазі, що якість життя таких людей у суспільстві визначається не тільки безпосереднім ставленням до них решти соціуму, а й обсягом тих прав, якими вони володіють.

Предметом дослідження в даній статті є право осіб з обмеженими можливостями здоров'я (інвалідів) на освіту, відображене в міжнародному публічному праві. Висвітлення міжнародних стандартів у сфері прав інвалідів на освіту уявляється важливим, оскільки розглядається в контексті сучасного трактування прав та свобод людини. З огляду на те, що набуття корисних навичок і знань є запорукою успішної адаптації людей з обмеженими можливостями здоров'я в суспільстві, дослідження права інвалідів на освіту є важливим і доцільним, а зважаючи на той факт, що політика нашої держави спрямована на створення правової держави, – звернення до будь-яких проблем у галузі прав людини є вельми актуальним.

Серед праць українських учених, у яких розглянуто окремі аспекти становища інвалідів у нашому суспільстві й державі, слід відзначити дослідження Л. П. Шумної, Т. А. Комар, М. І. Тольчука, В. А. Скрипник, А. Г. Селезньова, В. Н. Корнієнко, М. В. Чичкань, Е. Ю. Шинкарьової тощо. Становлять інтерес також сучасні дисертаційні дослідження російських науко-

вців: С. Г. Мезеніна, М. О. Єгупової, Н. О. Толкунової, – а також молдавського вченого М. П. Левицької. Однак зауважимо, що основний акцент у наведених дослідженнях було зроблено на проблемах соціального захисту інвалідів і на окремих елементах їх соціального і правового статусу.

Мета даної статті полягає в тому, щоб, спираючись на міжнародно-правові акти, дослідити особливості реалізації права людей з обмеженими можливостями на освіту, а також окреслити перспективи розвитку політики нашої держави в даній галузі.

Права інвалідів, або людей з обмеженими можливостями здоров'я, в сучасному світі розглядаються в нерозривному зв'язку з правами особи. Тому статус людей, що належать до категорії інвалідів, є об'єктом пильної уваги не лише громадських організацій, окремих держав але й міжнародних організацій, якими прийнято низку міжнародно-правових документів, які визначають світові стандарти прав інвалідів та основні напрямки політики держав щодо осіб з обмеженими можливостями. При цьому право таких осіб на освіту є однією з найважливіших умов їх соціальної інтеграції.

«Політичною і моральною основою» [6] для створення вказаних документів стали: Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р. і Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. тощо.

Уперше положення про право на освіту було закріплене в Декларації про права розумово відсталих осіб 1971 р., де зазначалося, що «розумово відстала особа має право на освіту, навчання, відновлення працездатності і заступництво, яке дозволяє їй розвивати свої і максимальні можливості» (ст. 2) [1].

Декларація про права інвалідів 1975 р. закріпила рівні громадянські та політичні права для всіх інвалідів та встановила стандарти рівного поводження і доступу до послуг, у тому числі і право на освіту (ст. 6) [2].

Всесвітня програма дій щодо інвалідів була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1982 р. Вона підтвердила положення про рівність і повну участь інвалідів у соціальному житті й розвитку (розділ А «Цілі», п. 1) [3].

У вказаній Програмі було визначено, що освіта необхідна інвалідам як необхідна умова соціальної адаптації та рівності можливостей, що їм надаються (глава I, розділ F, п. 21; глава II, розділ D, § 1 «Освіта», пункти 64–68). Крім того, у главі II (розділ A) підкреслено, що «висока частка неписьменного населення, яке має слабке уявлення про процедури отримання соціальних послуг, медичного обслуговування та освіти» є одним з основних факторів відсторонення інвалідів від участі в житті суспільства (п. 40, с).

У березні 1990 р. Всесвітня декларація про освіту для всіх [4] проголосила необхідність забезпечення «рівного доступу до освіти для всіх категорій інвалідів як невід'ємної частини системи освіти» (ст. III, п. 5).

Того ж року Економічна і Соціальна Рада ООН на першій черговій сесії прийняла рішення зосередити свої зусилля на розробленні міжнародного документа, спрямованого на розширення й поглиблення правового закріплення прав інвалідів. З цією метою були розроблені стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів, повний текст яких був прийнятий резолюцією 48/96 Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1993 р. [5].

Глава II «Цільові галузі для створення рівних можливостей» містить спеціальне правило 6 – «Освіта». У ньому, зокрема, вказано, що «державам слід визнавати принцип рівних можливостей у галузі початкової, середньої та вищої освіти для дітей, молоді та дорослих, що мають інвалідність, в інтегрованих структурах» [5]. Держави повинні забезпечувати освіту інвалідів як невід'ємну частину системи загальної освіти. При розгляді Правил 6 за пунктами з'ясовується наступне. Згідно з п. 1 відповідальність за освіту інвалідів в інтегрованих структурах слід покласти на органи загальної освіти; питання, пов'язані з освітою інвалідів, мають бути складовою частиною національного планування в галузі освіти, розроблення навчальних програм та організації навчального процесу. Відповідно до п. 2, якщо освіту нада-

ють звичайні школи, то передбачається «забезпечення послуг перекладачів та інших допоміжних послуг», а також те, що «слід забезпечити адекватний доступ і допоміжні послуги, покликані задовольняти потреби осіб із різними формами інвалідності». До процесу освіти на всіх рівнях слід залучати громадські формування, як-от батьківські групи та організації інвалідів (п. 3). У п. 4 підкреслено, що в тих державах, де освіта є обов'язковою, її слід забезпечувати для дітей обох статей із різними формами і ступенями інвалідності, включаючи найважчі форми. Пункт 5 містить перелік осіб, які потребують особливої уваги: діти наймолодшого віку, які є інвалідами (а); діти-інваліди дошкільного віку (b); дорослі-інваліди, особливо жінки (с). У п. 6 визначено умови надання інвалідам освіти у звичайній школі, а саме: мати чітко сформульовану політику, адаптовану не тільки на рівні шкіл як таких, але й на рівні навколишнього соціуму (а); гнучкість навчальних програм як обов'язкова умова (b); необхідність надавати високоякісні навчальні матеріали та забезпечувати на постійній основі підготовку викладачів і надання їм підтримки (с). Пункт 7 розглядає можливість спільного навчання як доповнюючий елемент економічно ефективної системи навчання і професійної підготовки інвалідів. Пункт 8 теж стосується спільного навчання в системі загальної шкільної освіти: мається на увазі не стільки безпосереднє перебування в процесі навчання дітей з інвалідністю разом з усіма іншими учнями, скільки те, що якість такого навчання повинна відповідати тим же стандартам і цілям, що і навчання в системі загальної освіти. У цьому ж пункті міститься твердження про те, що для навчання дітей-інвалідів слід, як мінімум, виділяти такий самий обсяг ресурсів, що і для учнів, які не є інвалідами, а також про те, що державам слід прагнути до поступової інтеграції спеціальних навчальних закладів до системи загальної освіти.

Серед усіх дітей-інвалідів особлива увага приділяється сліпим і сліпоглухонімим дітям, які поряд з усіма іншими дітьми мають рівні права, в тому числі й на освіту. З огляду на особливі комунікативні потреби таких учнів, можливо, більш доцільно організувати їх навчання в спеціальних школах або спеціальних класах (п. 9 Стандартних правил ООН забезпечення рівних можливостей для інвалідів) [5].

У 1994 р. Всесвітня конференція ЮНЕСКО щодо освіти осіб з особливими потребами прийняла Саламанкську заяву та Рамки дій

щодо освіти осіб з особливими потребами під гаслом «Доступ і якість». Вони були прийняті 92-ма урядами і більш ніж 25-ма міжнародними організаціями, тим самим включивши принцип соціальної інтеграції осіб з обмеженими можливостями до програми дій у галузі освіти в усьому світі [6].

У 1995 р. відбулася Всесвітня зустріч на вищому рівні в інтересах соціального розвитку. В результаті вийшла у світ Копенгагенська декларація і Програма дій, яка закликала уряди держав – членів ООН забезпечити рівні можливості в галузі освіти на всіх рівнях для дітей і дорослих з обмеженими можливостями в умовах інтеграції (Зобов'язання 2, п. d, Зобов'язання 3, п. a, Зобов'язання 6, п. f) [7].

У 2002 р. відбулася Всесвітня зустріч на вищому рівні, результатом якої стала Резолюція Генеральної Асамблеї ООН про права дитини, де, зокрема, міститься заклик до держав – членів ООН «вжити всіх необхідних заходів щодо забезпечення для дітей з обмеженими можливостями повного і рівноправного здійснення всіх їх прав і основних свобод, щодо розроблення й реалізації законодавства, яке забороняє їх дискримінацію, з метою забезпечення їх гідності, заохочення опори на власні сили і сприяння активній участі в житті суспільства, включаючи ефективний доступ до послуг у галузі освіти...» [8].

Огляд міжнародно-правових актів, у яких закріплено право людей з обмеженими можливостями на освіту, надає можливість простежити його еволюцію з моменту першої згадки на міжнародно-правовому рівні до прийняття Конвенції про права інвалідів 2006 р. На даний часказана Конвенція є своєрідним еталоном у галузі прав інвалідів та їх права на отримання освіти в тому числі.

У Преамбулі Конвенції про права інвалідів міститься посилання на те, що Організація Об'єднаних Націй наголошує в прийнятих нею міжнародних документах, що «кожна людина володіє всіма передбаченими в них правами і свободами без якої б то не було різниці» (b), на «загальність, неподільність, взаємозалежність всіх прав людини та основних свобод, а також необхідність гарантувати інвалідам повне користування ними без дискримінації» (c); підкреслено також важливість «принципів і керівних орієнтирів» Всесвітньої програми дій щодо інвалідів 1982 р. і Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів 1993 р. та їх вплив «на заохочення, формування та

оцінку стратегій, планів, програм і заходів на національному, регіональному та міжнародному рівнях для подальшого забезпечення інвалідам рівних можливостей» (f).

У статтях указаної Конвенції містяться як загальні зобов'язання держав щодо забезпечення реалізації прав інвалідів (ст. 4), так і окремі положення, що стосуються певних категорій людей з інвалідністю (статті 6, 7). У ст. 1 мова йде про заохочення, захист і забезпечення повного та рівного здійснення всіма інвалідами всіх прав людини й основних свобод, а також про заохочення поваги їх гідності. У цілому положення Конвенції ООН про права людини 2006 р. відображають світові стандарти в галузі прав людини.

Звернімося до ст. 24 Конвенції, в якій закріплено право інвалідів на освіту. Пункт 1 указаної статті говорить про те, що «держави-учасниці визнають право інвалідів на освіту», а також підкреслює необхідність реалізації зазначеного права без дискримінації й на основі рівності можливостей, а «держави-учасники при цьому забезпечують інклюзивне навчання на всіх рівнях і протягом усього життя».

Пункт 2 розглядає забезпечення державами-учасниками такого стану речей, при якому «інваліди не виключаються з причини інвалідності із системи загальної освіти, а діти-інваліди – із системи безкоштовної та обов'язкової початкової або середньої освіти» (a). Держави-учасниці повинні надавати інвалідам рівний доступ до інклюзивної, якісної і безкоштовної початкової і середньої освіти, причому в місцях їх проживання (b). Це не єдина згадка про специфічні фізичні можливості інвалідів. Той самий пункт указує на необхідність того, щоб «забезпечувалося розумне пристосування (належний життєвий простір), що враховує індивідуальні потреби» (c), на те, щоб інваліди отримували всередині системи загальної освіти необхідну підтримку для полегшення їхнього ефективного навчання (d), а також на те, щоб навчання відбувалося в обстановці, яка максимально сприяє засвоєнню знань і соціальному розвитку при індивідуалізованій підтримці (e). Дії держав – учасниць Конвенції повинні бути спрямовані на повний розвиток людського потенціалу, почуття гідності та самоповаги, на посилення поваги до прав людини, основних свобод і людської багатоманітності (п. 1, a), на розвиток особистості, талантів і творчості інвалідів, а також їхніх розумових і фізичних здібностей (п. 1, b).

Згідно з п. 3 ст. 24 Конвенції про права інвалідів політика держав-учасниць повинна бути спрямована на надання інвалідам можливості ефективно брати участь у житті суспільства. При цьому держави – учасниці Конвенції повинні надавати інвалідам можливість засвоювати життєві та соціальні навички, щоб полегшити їх повну й рівноправну участь не тільки в процесі освіти, але і як членів місцевої спільноти. У цьому ж пункті наведено заходи, спрямовані на здійснення цих можливостей державами – учасницями Конвенції, а саме: сприяння в освоєнні, при підтримці з боку однолітків і наставництві, абетки Брайля, альтернативних шрифтів, підсилювальних та альтернативних методів, способів і форматів спілкування, навичок орієнтації та мобільності (а), освоєнні мови жестів і заохоченні мовної самобутності глухих (б).

У тому самому пункті міститься згадка про осіб (дорослих і дітей), які є сліпими, глухими чи сліпоглухими, і необхідність забезпечення для них можливості для навчання; далі мова йде про те, що навчання має надаватися за допомогою найбільш зручних для інваліда мов, методів, способів спілкування і в такій обстановці, яка максимально сприяє засвоєнню знань і соціальному розвитку (с).

Про реалізацію права на освіту мова йде в п. 4 ст. 24 Конвенції про права інвалідів, зокрема про те, що «держави-учасниці вживають належних заходів для залучення до роботи вчителів, у тому числі вчителів-інвалідів, що володіють мовою жестів та/або абеткою Брайля»; вони ж повинні вживати заходів і для навчання спеціалістів і персоналу, які працюють на всіх рівнях системи освіти.

Пункт 5 ст. 24 даної Конвенції містить положення про те, що держави-учасниці забезпечують інвалідам можливість доступу до загальної середньої освіти, професійного навчання, освіти для дорослих і навчання протягом усього життя. Можливість реалізації інвалідами їх права на освіту повинна здійснюватися без дискримінації та нарівні з іншими. Для досягнення даної мети держави – учасниці Конвенції повинні піклуватися про розумне пристосування (належний життєвий простір) інвалідів до умов їх навколишнього середовища.

Розгляд положень Конвенції про права інвалідів має особливе значення у зв'язку з тим, що 16 грудня 2009 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про ратифікацію Конвенції про права інвалідів і Факультатив-

ний протокол до неї». Таким чином, держава взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення прав і свобод людей з інвалідністю відповідно до міжнародних стандартів, у тому числі і щодо забезпечення права людей з обмеженими можливостями здоров'я на освіту. Прийняття даного закону підтвердило також і те, що політика нашої держави спрямована на створення соціальної держави, діяльність якої спрямована на захист прав і законних інтересів усіх членів суспільства.

5 квітня 2006 р. Комітет Міністрів Ради Європи затвердив Рекомендації державам – членам Ради Європи. Рекомендації містять План дій Ради Європи, спрямованих на поліпшення якості життя в Європі людей з обмеженими можливостями, в перспективі на 2006–2015 роки. У вступі до даних Рекомендацій зазначено, що освіта є однією з основних умов для соціальної інтеграції та автономії всіх людей, включаючи людей з обмеженими можливостями. Частина 3 указанного документа – «Основні напрямки діяльності» – включає в себе й освіту (напрямок діяльності № 4 «Освіта»). У цьому розділі викладено цілі для забезпечення реалізації права інвалідів на освіту (3.4.2), серед яких – забезпечення переходу між усіма етапами освіти і від освіти до зайнятості, а також необхідність зміцнення поваги до прав людей з обмеженими можливостями на всіх рівнях системи освіти. Розділ 3.4.3 містить перелік конкретних дій з боку держав – членів Ради Європи. Одним із перших у даному переліку наведено обов'язок розвивати законодавство, політику і планування з метою уникнути дискримінації щодо осіб з обмеженими можливостями, в тому числі й у сфері освіти.

Розгляд положень указанного регіонального міжнародно-правового акта уявляється доцільним у зв'язку з тим, що наша держава сьогодні висловлює прагнення інтегруватися в європейське співтовариство. До відповідності європейським стандартам зобов'язує не стільки географічне розташування України, скільки необхідність відповідності нашого суспільства і законодавства тим гуманістичним цінностям, які прийняті в Європі хоча б як одна з необхідних умов приєднання до Європейського Союзу. До відповідності європейським стандартам у галузі прав людини взагалі і європейським стандартам у галузі прав людей з обмеженими можливостями, зокрема, зобов'язує нашу країну і її членство в Раді Європи.

Список використаної літератури

1. Декларация о правах умственно отсталых лиц [Электронный ресурс]: принята Резолюцией 2856 (XXVI) Генеральной Ассамблеи ООН от 20 дек. 1971 г. / Международные права человека (Human Rights International). – Режим доступа: <http://hri.ru/docs/?content=doc&id=315>.
2. Декларация о правах инвалидов [Электронный ресурс]: принята Резолюцией 3447 (XXX) Генеральной Ассамблеи ООН от 9 дек. 1975 г. / Международные права человека (Human Rights International). – Режим доступа: <http://hri.ru/docs/?content=doc&id=314>.
3. Всемирная программа действий в отношении инвалидов от 3 дек. 1982 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_427.
4. Всемирная декларация об образовании для всех и Рамки действий по удовлетворению базовых образовательных потребностей [Электронный ресурс]: принята на Всемирной Конференции по образованию для всех (Джомтьен, Таиланд, 5–9 мар. 1990 г.). – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/jomtien.pdf.
5. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів [Електронний ресурс]: резолюція 48/96 Генеральної Асамблеї ООН від 20 груд. 1993 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_306.
6. Саламанкское заявление и Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями [Электронный ресурс]: принята на Всемирной конференции по образованию лиц с особыми потребностями (Саламанка, Испания, 7–10 июня 1994 г.). – Режим доступа: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=118.
7. Копенгагенская декларация о социальном развитии [Электронный ресурс]: принята Всемирной встречей на высшем уровне в интересах социального развития (Копенгаген, 6–12 мар. 1996 г.). – Режим доступа: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_505.
8. Конвенция о правах ребенка [Электронный ресурс]: принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 нояб. 1989 г. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml.
9. Конвенція про права інвалідів від 13 груд. 2006 р. – Ужгород: Ліра, 2010. – 40 с.
10. Рекомендация Rec(2006)5 Комитета Министров государствам-членам о Планах действий Совета Европы по содействию правам и полному участию людей с ограниченными возможностями в обществе: улучшение качества жизни людей с ограниченными возможностями в Европе (2006–2015) [Электронный ресурс]: утв. на 961-ом заседании Комитета Министров 5 апр. 2006 г. – Режим доступа: <http://applyhumanrights.com/ru/kb/disabled/58/261-europe>.
11. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
12. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Н. В. Витрук. – М.: Норма, 2008. – 448 с.
13. Защита прав человека в современном мире: сборник / отв. ред. И. А. Ледях. – М.: Ин-т государства и права РАН, 1993. – 146 с.
14. Общая теория прав человека: науч. исслед. / отв. ред. Е. А. Лукашева. – М.: НОРМА, 1996. – 520 с.

Надійшла до редколегії 20.10.2012

ПОНОМАРЕВА О. П. ПРАВО ИНВАЛИДОВ НА ОБРАЗОВАНИЕ: МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Рассмотрено право инвалидов, или людей с ограниченными возможностями, на образование. Приведены международные стандарты прав инвалидов, закреплённые в соответствующих международно-правовых актах универсального и регионального масштаба. Сделан акцент на праве инвалидов на образование как одном из условий успешной интеграции в социум людей с ограниченными возможностями здоровья.

PONOMARIOVA O. THE RIGHT OF INVALIDS ON EDUCATION: INTERNATIONAL AND LEGAL ASPECT

The right of invalids or people with disabilities to get education is examined. The international law standards of disability people's rights that contain both universal and regional international law acts are examined. The right of people with disabilities to get education as one of the foundations for their successful integration to society is accentuated.